

XITOIY TILIDA RITM VA PARALLELIZM DISILLABIZATSIYASI

TDIU Xalqaro turizm fakulteti talabasi:

Abduqodirov Bekzod

TDIU Xorijiy tillar kafedrası

o‘qituvchisi: **Khikmatov Dilshodjon**

Anatatsiya: Agar ritm odatda har xil, lekin taqqoslanadigan elementlarning izchil va muntazam almashinuvi sifatida ta'riflansa, xitoy tilida bunday elementlar bo‘lishi mumkin bo‘lgan tomonlar ko‘p. Shuning uchun, Xitoyda ritm haqidagi nazariy xabardorlik juda erta boshlanishi ajablanarli emas, bu ulkan ahamiyatga ega va mazkur maqolada xitoy tilimidagi ohangdorlik ritmi qisqacha yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ritm, ohang, dissillabizatsiya, ohangdor so‘zlar, xitoy tilining o‘ziga hos ritmik so‘zlari, tarixiy so‘zlar monosillabik til xususiyatlari.

Shunday qilib, III asrga kelib, “Miloddan avvalgi klassik o‘zgarishlar” kitobida va bir qator qo‘shni matnlarda ifodalangan ancha murakkab va rivojlangan dunyoqarashning rivojlanishi tushuniladi. 大专 [da zhuan] “buyuk urf-odatlar” matni hamda 稀磁砖 [xī cí zhuān] “yupqa tosh lavhalarga yozilgan bitiklar ananasi” - anonim yozilgan asarlar sirasiga kiradi. Chunkiy unda bir necha insonlarning nomlari keltirilganligi tushuniladi. Bu matn mualliflari nuqtai nazaridan, dunyo - bu yorug‘lik va zulmat kuchlaridan tashkil topgan, bir xil matodan iborat bo‘lib, ular qarama -qarshiliklariga qaramay, o‘ziga xos kosmik birlikda - Buyuk chegarada - uning faolligidan kelib chiqadi hamda passiv holatda turadi degan nazariyani ilgari surishadi. Shu tarzda yaratilgan dunyo o‘z -o‘zidan emas, balki aniq belgilangan ketma–ketlikda harakat qiladi va rivojlanadi, uning qisman va tashqi ifodasi, masalan, kunduz kechasining o‘zgarishi, fasllar almashinuvi va boshqalar unsurlar falsafiy e’tibor qaratiladi. Bu ketma -ketlik dunyoning yo‘li sifatida qabul qilinadi, xitoy tilida - “dao”, u “Buyuk an’anada” quyidagicha ta'riflanadi: “Qorong‘ulik va yorug‘lik almashinuvi yo‘l” deb talqin

qilinadi. Bu erda “dao” so‘zi kosmik (va umuman, har qanday) ritmni anglatishini payqash qiyin emas¹.

Shunday qilib, ritm shubxasiz qadimgi Xitoy tilshunosligida amalga oshirilgan til sohasi hisoblanib bunga shuningdek o‘sha paytda xitoy tili bir bo‘g‘inli tilga iloji boricha yaqin bo‘lganligi ya’ni unda semema va fonemaning chegaralari deyarli har doim bir -biriga to‘g‘ri kelganligi tushuniladi. Shu bilan birga, nafaqat bo‘g‘inli so‘zlar, balki ular orasidagi tovushsiz pauzalar ham tilda ijtimoiy ahamiyatga ega hisoblanadi. Hatto zamonaviy og‘zaki xitoy tilida ham sintaksis yetakchi rol o‘ynaydi. Qadimgi xitoy tilida pauzalar (va sezuralar) muhim rol o‘ynadi, bu ayniqsa ko‘plab xitoy palindromlarini o‘qishda muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib so‘zlatrni ajratuvchi pauzalar xitoy tilida so‘zlardan kam bo‘lmagan ahamiyat kasb etadi. Shu tariqa, Xitoy monosillabik tilining har qanday iborasida ritmning eng oddiy shakli allaqachon kiritilgan bo‘lib, bular: bo‘g‘inlar va bo‘g‘inlararo pauzalar hisoblanadi. Hatto zamonaviy og‘zaki xitoy tilida ham sintaksis morfologiyadan ko‘ra etakchi ro‘l o‘ynaydi. Xitoy monosyllabik tilining har qanday iborasida ritmning eng oddiy shakli allaqachon kiritilgan bo‘g‘inlar va bo‘g‘inlararo pauzalardan iborat. Ammo bu bilan ish va izlanishlar tugab qolmaydi. Shuningdek, pauzalar va so‘zlar vazifalari bo‘yicha farqlanadigan holatlarni ham mavjud bo‘lib ularni kengroq o‘rganish lozim. Bu farqlash bizni faqat ritm muammosi chegarasidan chiqib ketishga va parallellik muammosiga olib keladi².

Agar amorf-sintetik tuzilma xitoy tiliga xos bo‘lsa, unda uning amorfligini faqat tashqi ko‘rinishdagi konfiguratsiya shakllari, taqqoslash darajalari shakllari va boshqalar yo‘qligi tushunilishi lozim bo‘ladi. Darhaqiqat, xitoy tilida bunday shakllar yo‘q. Biroq, unda boshqa turdagi shakllarni sezmaslik mumkin emas: so‘zlarning ichki sintagmalari jumla qismlari atrofda so‘zlarning tabiatiga befarq emasligi bilan ifodalanadi.

¹ В.И. Горелов. Теоретическая грамматика китайского языка. –Москва, 1989. – С. 113

² Б.А.Васильев, Ю.К. Щуцкий. Ритм и параллелизм в китайском языке. – Москва, 1994. – С. 146

Tashqi tomondan, bu faqat jumla qismlarining tartibini barqarorlashtirishda ifodalanadi. Faqat iboradagi soʻzlarning bu tartibi tufayli ular sintaktikaga ega boʻladilar va buning natijasida nutqning maʼlum bir qismining maʼlum grammatik kategoriyasi rolda morfologiyaga bogʻlashimiz mumkin. Taxmin qilish mumkinki, bu pauzalar u yoki bu soʻz aloqasi bilan toʻyingan. Agar pauza va sezuraning ketma-ketligi ikkita iborada bir xil boʻlsa nima boʻladi? – Maʼlum boʻlishicha, bu iboralar parallel. Shunday qilib, parallellik ritmdan kelib chiqadi, buning alohida holati umumiy kontekstga qarab tarjima qilinadi³. Bunday holda, biz allaqachon oʻz maʼnosini, formati va bogʻlovchilarini saqlab qolgan soʻzlarga qarshi chiqishimiz kerak boʻladi. Shuning uchun, ritmda boʻsh va toʻliq soʻzlar almashinuvi mavjud. Bu yerda obʼektlarni, ularning xususiyatlarini, harakatlari va holatlarini bildiruvchi soʻzlar va ular orasidagi munosabatni koʻrsatuvchi soʻzlarning almashinishidan qurilgan ritmik naqsh paydo boʻladi. Gapning (ozmi -koʻpmi rasmiylashtirilgan) sintaktik profilining bunday ritmik takrorlanishida, xitoy tili uchun juda muhim boʻlgan parallellik hodisasini koʻrish mumkin.

Tovushlar va pauzalarning eng oddiy ritmik oʻzgarishini koʻrib chiqib, biz aniqlangan murakkab ritmlarni topdik. Nihoyat, nafaqat shakl, balki mazmun sohasiga oʻtib, biz xitoy tilining parallelligini sezishimiz mumkin. Gapning parallelligida biz bir xil ritmni koʻramiz, lekin ritm nafaqat miqdoriy tomondan, balki sifat tomondan ham aniqlanadi.

Shuni taʼkidlash kerakki, pauzalarning sifatli mazmuni boʻsh soʻzlarning maʼnosidan ham muhimroq rol oʻynadi, chunki sinolog tez-tez “boʻsh” , notoʻgʻri maʼnoli, toʻgʻri joyni egallagan iborani uchratishi kerak. juftlashgan iboraning parallelligi bilan oʻxshashlik talab qilinadi. Boshqacha qilib aytganda, xitoycha matnda parallellik buzilishidan koʻra, u yoki bu “boʻsh” soʻzning notoʻgʻri tanlovini topish ehtimoli koʻproq. Shuning uchun, “boʻsh soʻzlar” talqini (va shu tariqa

³ К.В. Антонян. Морфология результативных конструкций в китайском языке. – Москва., 2003. – С.188

parallel gaplarning sintaktik profili), birinchi navbatda, ikkala parallel gapni ham qondiradigan ma'no tanlashga asoslangan bo'lishi kerak⁴. Bundan tashqari, bizning mazkur tadqiqotimizga ko'ra, "matnda kelishmovchiliklar mavjud bo'lganda, sabab munosabatini ifodalashga yoki uning kechikishiga to'liq befarqlikni, ritmga nisbatan bu befarqlikning yo'qligini sezish mumkin. Hatto "to'liq" so'zlarni tanlash o'zgarganda, lekin hech bo'lmaganda oddiy sanash ritmi saqlangan holatlarni ham ko'rsatish mumkin.

Misol qilib bir so'z birikmasini keltirib o'tishni lozim topdik: 擅计不用筹策 [shan ji buyong chouce] mohir hisobchi hisob - kitoblarda hisoblardan foydalanmaydi.

Ba'zi nashrlarda bu ibora shakli o'zgargan holda qayd etilgan. 擅算者无筹策 [shansuan zhe wu chouce] Mohirlik bilan hisob -kitob qilganlar veksellersiz hisoblashadi. Ko'rib turganingizdek, so'zlarni tanlash va ularning o'zaro bog'liqligi o'zgartirildi. Lekin tarjima jarayonida deyarli bu so'zlarning ayirma ma'nosini ko'rib chiqqan bo'ldik.

Biroq, bu ajablanarli emas: bu qadimiy xitoy yodgorliklarini asrlardan asrlarga ulamolar yetishtirganligini unutmazlik kerak, ular orasida butun kitoblarni yoddan yod olish va ularni yoddan keltirish odat tusiga kirgan. Ma'lumki, xotira og'zaki tilning tasodifiy ritmlaridan ko'ra, qayta ishlangan she'riy ritmga ega bo'lgan iboralarni yaxshiroq saqlaydi.

Matnni mnemonika texnikasi sifatida she'rlarga aylantirish yaxshi hujjatlashtirilgan hodisadir. Shuning uchun, bu holda, urf -odat birinchi navbatda ritmni va faqat umumiy mazmunini saqlab qoladi. Buddizm adabiyotida, ayniqsa, ko'p holatlarda, to'rt bo'g'inli sanoq ritmlarida (sintagmalarning parallelligini kuzatmasdan) misollari juda ko'p. Budda adabiyoti paydo bo'lganidan beri, mil,avv III-V asrlarda buddist bo'lmagan xitoy yozuvchilari alohida kuch bilan lingvistik

⁴ Васильев Б.А., Щуцкий Ю.К. Ритм и параллелизм в китайском языке. –М., 1994. – 117-с

parallelliklarni rivojlantirdilar. Bu yozuvchilar uslubga, fikrning aniq ifodalanishiga, badiiy obrazga katta e'tibor ko'rsatdilar. Buddist mualliflar (bu davr boshida, ko'pincha xitoy bo'lmagan mualliflar) uslubiy masalalarga to'liq befarqlik ko'rsatgan. Buddist bo'lmagan yozuvchilar Xitoy stilistikasida parallellikni birinchi o'ringa olib chiqqanidan buyon, buni endi e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi⁵.

Parallellikning keyingi rivojlanishi uning o'xshashlik tamoyiliga asoslangan grammatik avtokomment sifatida tarqalishi edi. Qadimda (ya'ni eramizdan avvalgi IV asrda) bir bo'g'inli monotonlikni zaruriy tarzda bartaraf etilgan. O'sha davrda u shunchalik keng tarqaladiki, parallellikni hisobga olmaganda xitoycha matni tushunish imkonsiz bo'lib qoladi⁶. Shunday qilib, qadimgi xitoy tilida so'zlarning aksariyati bir bo'g'inli bo'lgan. Biroq, Chin imperiyasidan oldingi davrning boshlanishi bilan (Chuntsyu va Zhanguo davrlari) ijtimoiy taraqqiyot katta miqdordagi yangi so'z birikmalarini yaratish zarurligini keltirib chiqardi. Til aloqasiga ta'sir qilgan noaniqlik hodisasini, so'zda bo'g'inlar sonini ko'paytirish jarayonini yo'q qiladi⁷.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. В.И. Горелов. Теоретическая грамматика китайского языка. –Москва, 1989.
2. Б.А.Васильев, Ю.К. Щуцкий. Ритм и параллелизм в китайском языке. – Москва, 1994.
3. К.В. Антонян. Морфология результативных конструкций в китайском языке. – Москва., 2003.
4. Васильев Б.А., Щуцкий Ю.К. Ритм и параллелизм в китайском языке. –М., 1994.

⁵ В.И. Горелов. Стилистика современного китайского языка. – Москва., 1979. – С. 190

⁶ Б.А. Васильев, Ю.К. Щуцкий. Ритм и параллелизм в китайском языке. – Москва, 1994. – С.188

⁷ Б.А.Васильев, Ю.К. Щуцкий Ритм и параллелизм в китайском языке. – Москва, 1994 - С. 173

5. В.И. Горелов. Стилистика современного китайского языка. – Москва., 1979.
6. Xasanova, S. (2021). Rus tilshunosligida frazeologizmlarning tadqiqi: rus tilshunosligida frazeologizmlarning tadqiqi. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(7).
7. Shaxzoda, X. (2020). Lexical Properties Of Pu Songling Novels. *The American journal of social science and education innovations*.
8. Xasanova, S. (2022). XITOIY VA O ‘ZBEK TILLARIDA FE’L FRAZEOLOGIZMLARINING ANTONOMIYA HODISASI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 29), 188-197.
9. Khasanova, S. A. Q. (2022). Analysis of verb phraseological units in chinese. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(5), 280-283.